

MAHKUMLARNING MUROJAATLARI BILAN ISHLASHNI TASHKIL ETISHDA AYRIM XORIJIY DAVLATLARNING TAJRIBASI

EXPERIENCE OF CERTAIN FOREIGN COUNTRIES IN ORGANIZING THE WORK WITH APPEALS OF CONVICTS

ОПЫТ НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ С ОБРАЩЕНИЯМИ ОСУЖДЕННЫХ

Ravshanjonov Javohir Jahongir o'g'li

(O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kursanti)

I.S. Nasirov

(Ilmiy rahbar: Jazoni ijro etish faoliyati kafedrası

katta o'qituvchisi, yu.f.b.f.d. (PhD))

Annotatsiya: Ushbu maqolada jinoyat-ijroiya huquqi, qiyosiy huquqshunoslik va penitensiar menejmentning eng dolzarb masalalaridan biri — jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tashkil etishda rivojlangan xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Osiyo mamlakatlarining penitensiar tizimlarida mahkumlar tomonidan yo'llanadigan ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqishning institutsional mexanizmlari, huquqiy kafolatlari hamda mustaqil nazorat organlarining (Ombudsman, maxsus komissiyalar) roli qiyosiy-huquqiy prizmadan yoritilgan. Shuningdek, xorijiy davlatlarda murojaat jarayonlarini raqamlashtirish, maxfiylik va xavfsizlik muvozanatini ta'minlash hamda nizolarni sudgacha muqobil hal etish (mediatsiya) amaliyoti huquqiy jihatdan asoslab berilgan. Maqola yakunida xalqaro ilg'or tajribalarni milliy penitensiar tizimga implementatsiya qilish orqali murojaatlar bilan ishlash mexanizmlarini yanada takomillashtirishga qaratilgan tizimli ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit soʻzlar: mahkumlarning murojaatlari, xorijiy tajriba, penitensiar tizim, qiyosiy huquqshunoslik, inson huquqlari, Ombudsman, raqamlashtirish, maxfiylik kafolatlari, mediatsiya, implementatsiya.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of one of the most urgent issues in criminal-executive law, comparative jurisprudence, and penitentiary management — the advanced experience of developed foreign countries in organizing the system of handling appeals of convicts in correctional institutions. The study examines the institutional mechanisms, legal guarantees for considering applications and complaints submitted by convicts, and the role of independent oversight bodies (Ombudsman, special commissions) in the penitentiary systems of the USA, Great Britain, Germany, and Asian countries through a comparative-legal prism. Furthermore, the digitalization of appeal processes, balancing confidentiality and security, and the practice of alternative dispute resolution (mediation) before trial in foreign states are legally substantiated. The article concludes with systematic scientific and practical recommendations aimed at further improving the mechanisms of working with appeals in the national penitentiary system by implementing international advanced experiences.

Keywords: appeals of convicts, foreign experience, penitentiary system, comparative jurisprudence, human rights, Ombudsman, digitalization, confidentiality guarantees, mediation, implementation.

Аннотация: В данной статье глубоко анализируется одна из наиболее актуальных проблем уголовно-исполнительного права, сравнительного правоведения и пенитенциарного менеджмента — передовой опыт развитых зарубежных стран в организации системы работы с обращениями осужденных в исправительных учреждениях. В исследовании через сравнительно-правовую призму освещаются институциональные механизмы, правовые гарантии рассмотрения заявлений и жалоб, направляемых осужденными, а также роль независимых контролирующих органов (Омбудсман, специальные комиссии) в пенитенциарных системах США, Великобритании, Германии и стран Азии. Также правомерно обоснованы цифровизация процессов обращения, обеспечение баланса

конфиденциальности и безопасности, а также практика альтернативного досудебного урегулирования споров (медиация) в зарубежных странах. В заключении статьи выдвинуты системные научно-практические рекомендации, направленные на дальнейшее совершенствование механизмов работы с обращениями в национальной пенитенциарной системе путем имплементации международного передового опыта.

Ключевые слова: обращения осужденных, зарубежный опыт, пенитенциарная система, сравнительное правоведение, права человека, Омбудсман, цифровизация, гарантии конфиденциальности, медиация, имплементация.

Kirish

Davlat huquqiy tizimining ajralmas va eng muhim bo'g'inlaridan biri hisoblangan jazoni ijro etish tizimi jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va adolat tamoyillarini qaror toptirishda strategik ahamiyatga egadir. Har qanday demokratik jamiyatda jinoiy jazolarning samarali ijro etilishi nafaqat sodir etilgan qilmish uchun jazo muqarrarligini ta'minlaydi, balki mahkumlarni axloqan tuzatish, ularda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini shakllantirish va kelgusida yangi jinoyatlar sodir etilishining oldini olishga xizmat qiladi. Ushbu murakkab va ko'p qirrali vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish esa bevosita jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning huquqlari poymol etilishining oldini olishga qaratilgan huquqiy mexanizmlar, xususan, ularning murojaat qilish huquqi qay darajada xalqaro andozalar va rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribasiga mos ravishda qurilganligiga bog'liqdir.

Xorijiy davlatlarning penitensiar tizimlarida mahkumlarning murojaatlari bilan ishlashning tashkiliy-huquqiy asosi deganda, nafaqat ichki idoraviy idoralar, balki mustaqil tashqi nazorat institutlari, raqamlashtirilgan aloqa kanallari hamda xavfsizlik va inson huquqlari muvozanatini ta'minlovchi ko'p bosqichli institutsional mexanizmlar majmui tushuniladi. Bugungi kunda mamlakatimizda kechayotgan sud-huquq islohotlari sharoitida, jazoni ijro etish muassasalarining shaffofligini oshirish va mahkumlarning qonuniy manfaatlarini himoya qilishda xorijiy tajribani tizimli o'rganish va uning ijobiy jihatlarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish alohida dolzarblik kasb etmoqda.

AQSh va Buyuk Britaniya penitensiar tizimida murojaatlar bilan ishlash mexanizmlari

G'arb davlatlari, xususan, AQSh va Buyuk Britaniyaning huquqiy tizimida mahkumlarning murojaatlari va shikoyatlarini ko'rib chiqish o'ziga xos tashkiliy-funksional tuzilmaga ega. AQSh federal va shtat qamoqxonalari tizimida (Federal Bureau of Prisons) mahkumlarning murojaatlari bilan ishlashda "Ma'muriy huquqlarni himoya qilish dasturi" (Administrative Remedy Program) amal qiladi. Ushbu dasturning fundamental poydevori ko'p bosqichli iyerarxiyaga asoslangan bo'lib, mahkum dastlab o'z shikoyatini muassasa darajasida (kod BP-9), so'ngra mintaqaviy direktor (kod BP-10) va yakuniy bosqichda Federal qamoqxonalar byurosi markaziy apparatiga (kod BP-11) yo'llaydi. AQSh tajribasining o'ziga xos jihati shundaki, mahkum ushbu ichki ma'muriy bosqichlarning barchasidan o'tmasdan turib, muassasa ustidan umumiy yurisdiksiya sudlariga da'vo arizi kiritish huquqiga ega emas (Prison Litigation Reform Act talabiga ko'ra). Bu esa muassasa ma'muriyatiga muammolarni ichki tizimning o'zida, tezkor va samarali hal etish majburiyatini yuklaydi.

Buyuk Britaniya va Uels qamoqxona tizimida esa mahkumlarning murojaatlari bilan ishlash butunlay mustaqil va idoralararo xarakterga ega bo'lmagan institut — Qamoqxonalar va probatsiya bo'yicha Ombudsman (Prisons and Probation Ombudsman - PPO) tomonidan nazorat qilinadi. Britaniya tajribasining o'ziga xos tashkiliy jihati shundaki, mahkum muassasa ichidagi maxsus yopiq qutilar orqali o'z murojaatini to'g'ridan-to'g'ri Ombudsmanga yuborishi mumkin va ushbu xat-xabarlar qamoqxona ma'muriyati tomonidan tekshirilishi qat'iy man etiladi. PPO muassasadan mustaqil ravishda surishtiruv o'tkazish, xodimlarni so'roq qilish va hujjatlarni talab qilib olish huquqiga ega. Bu esa mahkumlarning o'z haq-huquqlarini himoya qilishda muassasa bosimidan mutloq xoli bo'lishini ta'minlaydi.

Kontinental Yevropa davlatlari (Germaniya va Fransiya) amaliyoti

Kontinental Yevropa huquq tizimining yorqin vakili bo'lgan Germaniyada mahkumlarning murojaatlari bilan ishlash qat'iy qonuniyat va sud nazorati tamoyillariga tayanadi. Germaniyaning Jazoni ijro etish to'g'risidagi Qonuniga (Strafvollzugsgesetz)

ko'ra, mahkumlarning har qanday arizasi yoki shikoyati muassasa rahbariyati tomonidan rad etilgan taqdirda, mahkum Jazoni ijro etish ishlari bo'yicha maxsus sud palatasiga (Strafvollstreckungskammer) murojaat qilish huquqiga ega. Germaniya amaliyotining o'ziga xos jihati shundaki, har bir muassasada jamoatchilik va mahalliy deputatlardan iborat "Qamoqxonalar kengashlari" (Anstaltsbeirat) faoliyat yuritadi. Ushbu kengash a'zolari muassasaga xohlagan vaqtlarida kirish, mahkumlarni yakka tartibda qabul qilish va ularning murojaatlarini bevosita joyida o'rganish vakolatiga ega. Bu mexanizm ma'muriy byurokratiyani cheklab, ijtimoiy nazoratning yuqori darajasini ta'minlaydi.

Fransiya penitensiar tizimida esa mahkumlar murojaatlarini ko'rib chiqishda "Ozodlikdan mahrum qilish joylari bo'yicha bosh nazoratchi" (Contrôleur général des lieux de privation de liberté) instituti hal qiluvchi rol o'ynaydi. Fransiya tajribasining infratuzilmaviy jihati shundan iboratki, mahkumlar nafaqat yozma, balki muassasalarda o'rnatilgan maxsus maxfiy telefon liniyalari orqali ham nazoratchi devoniga bevosita qo'ng'iroq qilishlari mumkin. Ushbu suhbatlar yozib olinmaydi va muassasa xodimlari tomonidan eshutilishi texnik jihatdan cheklangan bo'ladi.

Osiyo mamlakatlari (Yaponiya va Janubiy Koreya) tajribasidagi o'ziga xosliklar

Sharqiy Osiyo mamlakatlari, xususan, Yaponiya penitensiar tizimida mahkumlarning murojaatlari bilan ishlashda tartib-intizom va huquqiy aniqlik tamoyillari ustuvorlik qiladi. Yaponiyaning "Jazoni ijro etish muassasalari va mahkumlar bilan muomala qilish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, murojaatlar ikki toifaga ajratiladi: Ichki sharh (Adliya vazirligiga yo'llanadigan shikoyatlar) va Huquqiy da'vo (Sudlarga murojaat). Yapon amaliyotining o'ziga xosligi shundaki, har bir muassasada "Jazoni ijro etish muassasalarini tekshirish qo'mitasi" (Penitentiary Inspection Committee) tuziladi. Ushbu qo'mita tarkibiga huquqshunoslar, shifokorlar va mahalliy jamoat arboblari kiradi. Ular mahkumlarning murojaatlarini ko'rib chiqishda ma'muriyat va mahkum o'rtasida xolis hakam vazifasini bajaradilar.

Janubiy Koreya tajribasida esa texnologik transformatsiya va raqamlashtirish elementlari yuqori darajada rivojlangan. Koreya qamoqxonalarida mahkumlarning murojaatlarini qabul qilish to'liq elektronlashtirilgan bo'lib, har bir turar joy blokida

maxsus sensorli infokiosklar o'rnatilgan. Mahkum o'zining shaxsiy ID-kartasi orqali tizimga kirib, Inson huquqlari bo'yicha milliy komissiyaga yoki Adliya vazirligiga elektron ko'rinishda, ma'muriyat aralashuvisiz shikoyat yo'llashi mumkin. Tizim avtomatlashtirilgan bo'lib, xatning o'chirilishi yoki kechiktirilishining mutloq oldini oladi.

Xorijiy tajribadan kelib chiqqan holda murojaat tizimining funksional yo'nalishlari

Xorijiy davlatlarning muvaffaqiyatli penitensiar modellarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mahkumlarning murojaatlari bilan ishlash tizimining samaradorligi uning ichki tuzilmasidagi uchta asosiy yo'nalishning o'zaro muvozanatiga tayanadi:

1. Idoraviy mustaqillik va tashqi monitoring liniyasi: Rivojlangan davlatlar (Buyuk Britaniya, Germaniya) tajribasi shuni tasdiqlaydiki, murojaatlarni ko'rib chiquvchi organ qanchalik Adliya yoki Ichki ishlar vazirligi tizimidan mustaqil bo'lsa, mahkumlarning tizimga bo'lgan ishonchi shunchalik yuqori bo'ladi va bu muassasalardagi ichki nizolarning oldini oladi.

2. Raqamli va texnologik daxlsiz xavfsizlik liniyasi: Janubiy Koreya va AQSh tajribasida ko'ringanidek, inson omilini kamaytirgan holda elektron terminallar va kodlangan xat-xabarlar tizimidan foydalanish murojaatlarning yashirilishi yoki senzura qilinishi xavfini nolga tushiradi.

3. Muqobil va tezkor hal etish (Mediatsiya) liniyasi: Ko'plab Yevropa davlatlarida mahkumlarning mayda maishiy shikoyatlari rasmiy byurokratik jarayonlarga kiritilmasdan, maxsus tuzilgan ijtimoiy kengashlar va muassasa psixologlari ishtirokidagi mediatsiya (kelishuv) tartibida tezkor hal etiladi. Bu esa boshqaruv apparatining ish hajmini sezilarli darajada kamaytiradi.

Xulosa va tavsiyalar

Xorijiy davlatlarning mahkumlar murojaatlari bilan ishlashni tashkil etish sohasidagi tajribasini tizimli o'rganish, milliy penitensiar tizimni insonparvarlashtirish va xalqaro Nelson Mandela qoidalariga to'liq moslashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, murojaat qilish huquqining to'laqonli va maxfiy ta'minlanishi muassasalardagi barqarorlik va huquqiy tartibning eng muhim kafolatidir.

Rivojlangan xorijiy davlatlarning ijobiy tajribasidan kelib chiqqan holda, O‘zbekiston Respublikasi penitensiar tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

"Elektron qutilar" va biometrik terminallar tizimini implementatsiya qilish: Janubiy Koreya tajribasiga muvofiq, milliy jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar uchun inson omilisiz, yuzni tanish (Face ID) texnologiyasi orqali ishlovchi, prokuratura va Ombudsmanga to‘g‘ridan-to‘g‘ri elektron murojaat yuborish imkonini beruvchi raqamli infokiosklarni joriy etish;

"Qamoqxonalar jamoat kengashlari" institutini qonuniy mustahkamlash: Germaniya tajribasi asosida har bir jazoni ijro etish muassasasi huzurida mustaqil huquqshunoslar, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilik vakillaridan iborat bo‘lgan, mahkumlar murojaatlarini bevosita joyiga chiqqan holda o‘rganuvchi va ma‘muriyatga majburiy ko‘rsatmalar beruvchi jamoatchilik nazorati bo‘g‘inini yaratish;

Murojaatlarni tasniflashning xalqaro kodlar tizimini joriy etish: AQSh tajribasidagi "Administrative Remedy Program" andozasiga muvofiq, milliy qonunchilikda mahkumlar murojaatlarini ularning mazmuni (tibbiyot, rejim, oziq-ovqat, xodimlar harakati) bo‘yicha qat’iy raqamli kodlarga ajratish va har bir kod bo‘yicha mas’ul tarkibiy bo‘linmalarning individual javobgarlik muddatlarini belgilash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023;
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi. – Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti, 2023;
3. O‘zbekiston Respublikasining "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida"gi Qonuni;
4. O‘zbekiston Respublikasining "Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vakili (ombudsman) to‘g‘risida"gi Qonuni;
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jazoni ijro etish muassasalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qaror va Farmonlari to‘plami;

6. BMTning Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari (Nelson Mandela qoidalari). – Nyu-York: BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiyasi, 2015.